

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – סנהדרין, פרקים א-ב, עמ' 405-425

שיעור כט

שלוש מצוות: מלך, עמלק, בית הבחירה

(סנהדרין כ ע"ב)

פתיחה

- א. "שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ"
- ב. מלך ועמלק בבניין המשכן במדבר
- ג. תקופת ביניים מהמשכן במדבר למשכן שילה
- ד. מלך ועמלק בבניין משכן שילה
- ה. תקופת ביניים בין משכן שילה למשכן נב
- ו. תקופת ביניים נוספת בין המשכן בנב למשכן בגבעון
- ז. תקופת ביניים נוספת בין המשכן בגבעון למקדש בירושלים
- ח. מלך ועמלק בבניין בית המקדש הראשון בירושלים
- ט. תקופת ביניים עד חורבן בית המקדש הראשון
- י. מלך ועמלק בבניין בית המקדש השני
- יא. מלך ועמלק בבניין בית המקדש השלישי

פתיחה

בברייתא בגמרא (כ ע"ב) נאמר:

שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ: להעמיד להם מלך, להכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם את בית הבחירה.

סדרן של שלוש המצוות הללו התקיים מספר פעמים, ולא רק עם כניסתם לארץ. עוד לפני הכניסה לארץ בעת היות עם ישראל במדבר, ולאחר כניסתם לארץ בימי משכן שילה, בבית ראשון, בבית שני, ולעתיד לבוא בבית שלישי. בין המשכנים והבתים נעשו נסיונות שלא עלו יפה. בפסוקי המקרא מתואר הדבר במילות מפתח קבועות ואחידות. נעקוב אחרי יישום המצוות הללו מיציאת מצרים עד הכתוב בימי הבית השלישי.

א. "שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ"

בתוספתא (ד, ה) נאמר:

היה ר' יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ. נצטוו למנות להן מלך, ולבנות להן בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק.

ברייטא זו מופיעה גם בגמ' (כ ע"ב) ובהמשכה נאמר עוד:

תניא ר' יוסי אומר: שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתם לארץ. להעמיד להם מלך, להכרית זרעו של עמלק, ולבנות את בית הבחירה.

ואיני יודע איזה מהם תחילה. כשהוא אומר: "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק" (שמות יז, יט), הוי אומר להעמיד להם מלך תחילה. ואין כסא אלא מלך שנאמר: "וישב שלמה על כסא ה' למלך" (דברי הימים א כט, כג).

ועדין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחילה או להכרית זרעו של עמלק. כשהוא אומר: "והניח לכם מכל אויבכם מסביב... והיה המקום אשר יבחר ה'" (דברים יב, י-יא), הוי אומר

להכרית זרעו של עמלק תחילה. וכן בדוד הוא אומר: "ויהי כי ישב המלך דוד בביתו וה' הניח לו מסביב... ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנוכי יושב בבית ארזים" (שמואל ב ז, ב).¹

לפי ר' יהודה הסדר הוא: מלך, בית הבחירה, עמלק. לפי ר' יוסי הסדר הוא: מלך, עמלק, בית הבחירה.² הרמב"ם (ספר המצוות כ, קעג, קפג; סוף ספר המצוות; הל' מלכים א, ב) כתב כדברי ר' יוסי. אמנם, הרמב"ם (הל' מלכים א, ב) למד מפסוק אחר על הקדמת מלך למחיית עמלק:

מינוי מלך קודם למלחמת עמלק שנאמר: "אותי שלח ה' למשחך למלך, עתה לך והכיתה את עמלק" (שמואל א טו, א).

על הקדמת מלחמת עמלק לבניין בית הבחירה, למד הרמב"ם מהפסוק בספר שמואל שהוזכר בגמרא, אם כי בגמרא הפסוק משמש רק כראיה ולא כמקור. המלך נלחם בעמלק, ולאחר מכן בונה את בית הבחירה. נראה שסדר זה: מלך, עמלק, בית הבחירה, התקיים עוד לפני כניסת עם ישראל לארץ, וגם לאחר שעם ישראל התבסס בישיבתו בארץ.

ב. מלך ועמלק בבניין המשכן במדבר

כבר במדבר התקיים סדר זה, על אף שעם ישראל עדיין לא נכנסו לארץ.

מלך – "ויהי בישראל מלך" (דברים לג, ה) – זה משה' (ויקרא רבה לא, ד).⁴ משה רבנו גדל בבית מלך, וראה שם גינוני מלכות. אחיו נאנקו באותו זמן תחת סבלות מצרים, וכשהוא חש שהגיע העת להנהיג את העם, הוא יצא לעזור לאחיו. מלכותו – הנהגתו, לא התקבלה בתחילה. "מי שמך לאיש שר ושפט עלינו" (שמות ב, יד), והוא נאלץ לברוח ולהמתין עוד מספר שנים. כשהקב"ה שלח אותו ממדין להוציא את בני ישראל, הוא היה מוכן לקבל את השליחות, וזאת רק לאחר שהובהר לו שיאמינו לו, וישמעו בקולו (שם ד, א). ואכן בבוא משה רבנו למצרים, הוא כינס ביחד עם אהרן אחיו את כל זקני ישראל, סיפר להם את דברי ה' ואז הם קיבלו את הנהגתו (שם כט-לא).

עמלק – לאחר כל הניסים הגדולים שהיו לעם ישראל במצרים – עשר המכות וטביעת המצרים בים סוף, היו צריכים ישראל להתחיל בבניית המשכן. הקב"ה הניח להם מאויביהם הגדולים, והדבר עשה רושם אדיר על כל אומות העולם, ובעיקר על יושבי ארץ כנען ושכניה. "אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמגו כל יושבי כנען, תפול עליהם אימתה ופחד" (שמות טו, טו-טז). מטרת היציאה ממצרים הייתה לעבוד את ה', ובעת שעמדו על ים סוף הם אמרו זאת בשירתם: "מכון לשבתך פעלת ה', מקדש ה' כוננו ידך, ה' ימלך לעלם ועד" (שם טו, יז-יח). אך אי אפשר להתחיל בבניין המקדש כל זמן שעמלק נמצא בעולם. עמלק אף הוא מאלופי אדום (בראשית לו, טז), אך הוא עצמו לא נבהל מעם ישראל. "ויבא עמלק וילחם עם ישראל

1 הרב יוסף דב סולובייצ'יק (שו"ת בית הלוי, ב, סי' א) דן מדוע לא הסתפקו בגמרא אם בניין בית המקדש קודם למלך או לא. ראה גם: הרב ראובן מרגליות (מרגליות הים, כ ע"ב אות כא).
2 על שלוש מצוות אלו, והסדר בקיומם: ספרי דברים פסקא סז; דברים רבה ה, י; פסיקתא רבתי פרשה יב; תנחומא כי תצא יא. הסדר שכתב הרמב"ם בספר המצוות מצות כ, קעג, קפח, הוא: מלך, בית הבחירה, ועמלק. ראה עוד: רמב"ם, מורה נבוכים ג, מה.
3 בסנהדרין כ ע"ב כתב רש"י (ד"ה בכניסתם לארץ), שבשלוש המצוות הללו נאמר ירושה וישיבה ולכן הן נוהגות רק לאחר ארבע עשרה שנה מיום כניסתם לארץ. גם בגמ' בקדושין לז ע"ב נאמר כך ביחס למצוות מינוי מלך. אף על פי כן קיימו את הסדר הזה גם קודם לכן.
4 על מעמדו של משה רבנו כמלך: ירושלמי סנהדרין א, ג; זבחים קב ע"א; שבועות טו ע"א רש"י ד"ה וכן; בבא בתרא עה ע"א רש"י ד"ה אוי; שמות רבה נב, א; ויקרא רבה לא, ד; קהלת רבה ב, ב; מכילתא יתרו א, א; תנחומא ויקהל ד; רמב"ם פהמ"ש שבועות ב, ב; רמב"ם הל' בית הבחירה ו, יא, והל' מלכים ב, ו; הרמ"מ כשר, תורה שלמה, פרשת יתרו, מילואים עמ' 124-127, ופרשת תרומה פרק כה עמ' 23; הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי, מלכות בית דוד, סי' יז.

ברפידים" (שמות יז, ח). עמלק בא מאחור ונלחם עם ישראל, אף שעם ישראל לא התגרה בו, ולא איים עליו כלל.

יתר על כן. יהושע הוא משבט אפרים, נינו של הנשיא אלישמע בן עמיהוד (אבן עזרא, שמות יז, ט) מבניו של יוסף, מבניה של רחל, והם המתאימים לנצח את עמלק במלחמה. "מני אפרים שרשם בעמלק" (שופטים ה, יד, ורש"י), כאמור בגמ' (בבא בתרא קכג ע"ב):

"ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר ללבן שלחני ואלכה אל מקומי ואל ארצי" (בראשית ל, כה). - מאי שנא כי אתיליד יוסף, אמר ליה? ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף, שנאמר: "והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עשו לקש, ודלקו בהם ואכלום, ולא יהיה שריד לבית עשו, כי ה' דיבר" (עובדיה א, יח).

וכן במדרש (בראשית רבה עג, ז):

ר' פנחס בשם ר' שמואל בר' נחמן: מסורת אגדה היא שאין זרעו של עשו נופל אלא ביד בניה של רחל.⁵

משה רבנו מינה את יהושע להילחם בעמלק. "בחר לנו אנשים, וצא הלחם בעמלק" (שמות יז, ט). המלחמה היא של שניהם. משה על הגבעה למעלה, ויהושע למטה בשדה המערכה. משה רבנו הכשיר בכך את יהושע להילחם בעמלק: "ויאמר ה' אל משה כתב זאת בספר ושים באזני יהושע" (שם יד). "שהיה מבקש (משה) להדריכו במלחמה, לפי שהוא עתיד להכניס את ישראל לארץ" (שמות רבה, כו, ג).

בית הבחירה – לאחר מחיית עמלק, נסללה הדרך להשראת שכינה בעם ישראל. "ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר" (שמות יט, ב). מרפידים, מהמקום בו הם ניצחו את עמלק, הם הגיעו להר סיני, שם "ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני" (שם יא). "וישכן כבוד ה' על הר סיני" (שם כד, טז). לאחר השראת השכינה עם מתן תורה, הדומה במהותה לשכינה שהייתה אחר כך במשכן, נצטוו לבנות משכן: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שם כה, ח), "ויהי בחודש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוכם המשכן" (שם מ, טז).

בפעם הראשונה קוימו שלוש המצוות בסדר הנכון. משה רבנו כמלך, מלחמה בעמלק בניצוחו של יהושע משרתו, ובניין המשכן במדבר.

ג. תקופת ביניים מהמשכן במדבר למשכן שילה

הצורך לחזור ולחדש את קיומן של המצוות הללו, נבע בשל שינויים במעמדן ובאופן קיומן. לעיתים בכל שלוש המצוות ולעיתים בחלקן. כשהפגיעה היא בצלע הראשונה – מלך, אזי נשמט הבסיס כולו, ויש צורך להתחיל את הכול מחדש. כשהפגיעה היא בצלע השנייה – עמלק, יש להתחיל מחדש את שתי המצוות האחרונות – עמלק ובית הבחירה.

מלך – המלכות בישראל נשארה איתנה ויציבה. יהושע התמנה למנהיג על ידי משה רבנו "ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה" (במדבר כז, יז). לאחר פטירתו של משה, קיבל העם את הנהגתו וסמכותו של יהושע. "כל איש אשר ימרה את פיק... יומת" (יהושע א, יח). יהושע נחשב אף הוא למלך. "יהושע ראש

5 על זרע עמלק הנופל בידי בני רחל: בראשית רבה עה, יא; במדבר רבה יג, ה; פסיקתא רבתי יב, מט ובפר' זכור ג; אגדת אסתר ו, יג; ילקוט שמעוני בשלח רסד; ע"ע הרמ"מ כשר, תורה שלמה, פרשת בשלח פרק יז עמ' 254-266, ופרשת בלק פרק כד עמ' 147. מדוע דווקא בניה של רחל מתאימים להילחם בעמלק: הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה, דברים כט, ג; מהר"ל חידו"א, בבא בתרא קכג ע"ב; הרב יעקב חרל"פ, מי מרום – בראשית, עמ' קעז.

למלכות משבט אפרים" (בראשית רבה נט, ו). "בימי שאול עשו מלחמה" (דברי הימים א ה, י). בימי שאול זה יהושע. ולמה הוא קורא אותו שאול? שהיתה המלכות שאולה בידו" (בראשית רבה צח, יד).⁶

עמלק – ניצחון ישראל במלחמה עם עמלק ברפידים אפשר את בניין המשכן במדבר. אך עוד בהיותם במדבר, הם ידעו שבארץ ישראל צפוי להם מאבק נוסף עם עמלק, שיעכב את בניין המשכן. כשמרגלי משה התבקשו להשיב תשובה באשר ל"העם הישב עליה" (במדבר יג, יח), הם אמרו: "**עמלק** יושב בארץ הנגב" (שם כט). כוונתם הייתה להפחיד את העם ולמנוע מהם לעלות.

לאחר העונש שנגזר על דור המדבר שלא להיכנס לארץ, קמה קבוצת מעפילים שבכל זאת רצתה לעלות. משה אמר להם: "והיא לא תצלח... כי אין ה' בקרבכם... כי **העמלקי** והכנעני שם לפניכם ונפלתם בחרב" (במדבר יד, מא-מג), אך הם לא שמעו בקולו, ובכל זאת ניסו. "**וירד העמלקי** והכנעני הישב בהר ההוא ויכום ויכתום עד החרמה" (שם מה).

גם בשנת הארבעים, ערב כניסת ישראל לארץ, ניסה עמלק להפריע. אדום מלכות אלופי עשו, לא אפשרו לעבור דרך ארצם, ועם ישראל נאלץ ללכת מסביב (במדבר כ, כא; ד). אך צאצאי העמלקים שבהם יזמו מלחמה: "וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל וישב ממנו שבי" (שם כא, א). מלך ערד האמור הוא מלך עמלק (במדבר רבה יט, כ). עם ישראל התפללו שם "וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה" (במדבר כא, ג). אך על אף זאת עדיין היו עמלקים בארץ ישראל. עוד לא הגיעו למצב שבו הניח ה' מכל האויבים מסביב.

בית הבחירה – המשכן נדד במדבר עם עם ישראל ממקום למקום. "ואהיה מתהלך באהל ובמשכן" (שמואל ב ז, ו). עם הגיעם לארץ היה צורך למצוא מקום קבוע למשכן. במשך ארבע עשרה שנות הכיבוש והחלוקה, עמד המשכן בגלגל, המקום הראשון בו הם חנו בארץ כשהם עברו את הירדן (יהושע ד, יט), המחנה המרכזי ממנו יצאו לכבוש את הארץ (שם ט, ו; י, מג).

ד. מלך ועמלק בבניין משכן שילה

מלך – כאמור, יהושע בן נון היה המנהיג של עם ישראל בשנותיהם הראשונות בארץ. כאמור לעיל, הנהגתו הייתה מוסכמת ומקובלת ע"י העם.

עמלק – יהושע בן נון נלחם בעמים יושבי ארץ ישראל. לא נזכר בספר יהושע במפורש שהוא נלחם בעמלק, אם כי מסופר על כיבוש הנגב מקום מושבו של עמלק. "ויכה יהושע את כל הארץ ההר והנגב והשפלה והאשדות ואת כל מלכיהם לא השאיר שריד ואת כל הנשמה החרים כאשר צוה ה' אלוקי ישראל" (יהושע י, מ). גם ברשימת שלושים ואחד המלכים נזכרו מלך חרמה ומלך ערד שהם מלכים מעמלק (שם יב, יד). לאחר כיבוש כל הארץ, מופיעים ביטויים בפסוקים, שיכולים לשמש מילות מפתח, ושמשמעותם מלמדת על קיום מצוות הכרתת עמלק. המילים הן: "וינח" "מכל אויבך" ו"מסביב", מילים שמופיעות בפסוקים בפרשת "זכור את אשר עשה לך עמלק" (דברים כה, יז-יט). כך נאמר: "ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וירשוה וישבו בה. **וינח ה' להם מסביב** ככל אשר נשבע לאבותם, ולא עמד איש בפניהם מכל איביהם, את כל **איביהם** נתן ה' בידם. לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראל הכל בא" (יהושע כא, מא-מג). גם בפסוק הפותח את נאום הפרידה הראשון של יהושע, נזכרים אותם ביטויים: "ויהי מימים רבים אחרי אשר הניח ה' לישראל **מכל איביהם מסביב**" (שם כג, א). רמזים ברורים לניצחון על עמלק. **בית הבחירה** – לאחר הניצחון על עמלק, נסללה הדרך להקים את המשכן במקום קבוע יותר – בשילה. "ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה וישכינו שם את אהל מועד והארץ נכבשה לפניהם" (יהושע יח, א). משכן

6 על מעמדו של יהושע כמלך: במדבר רבה יב, יא; במדבר רבה כא, טז; יומא עג ע"א; ירושלמי סנהדרין ב, ו; סנהדרין סו ע"א רש"י ד"ה נשיא; בבא בתרא עה ע"א, רשב"ם ד"ה אוי; רמב"ם הל' מלכים א, ג; הל' מלכים ג, ח; הל' סנהדרין יח, ו. הרמ"מ כשר, תורה שלמה, פרשת יתרו מילואים עמ' 127; הרא"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סי' קמד, עמ' שלז; הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני, עמ' נג-נז; הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי, מלכות בית דוד, סי' יח.

שילה הוא המנוחה שלפני הנחלה הקבועה והנצחית בירושלים (זבחים קיב ע"ב; קיט, ע"א-ע"ב). זהו משכן שדומה יותר למקדש: "באו לשילה, ובנו שם בית של אבנים ופרשו יריעות המשכן עליו, ולא היתה שם תקרה" (זבחים סא ע"ב; רמב"ם, הל' בית הבחירה א, ב). הבמות נאסרו, והמשכן עמד שם שלוש מאות שנים ותשע שנים, תקופה ארוכה מאוד יחסית למשכנים אחרים, וקרוב לסך השנים של בית ראשון – ארבע מאות ועשר שנים, ולסך השנים של בית שני – ארבע מאות ועשרים שנה.⁷ בהקמת המשכן בשילה, התקיימו לראשונה דברי ר' יוסי במלואם: "שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ – מלך, עמלק ובית הבחירה".⁸

ה. תקופת בניינים בין משכן שילה למשכן נב

לאחר מותו של יהושע בן נון התערער קיום שלוש המצוות.

מלך – שלטונו של יהושע בן נון היה חזק ויציב דיו, על מנת לכבוש את כל יושבי הארץ. בספר יהושע נזכר שה' הכרית את כל אויביו מסביב, אך בכל זאת נשארו כיסים ומובלעות בתוך הארץ שלא נכבשו.⁹ יהושע הזהירם שלא להידבק בגויים הנשארים בארץ, ושלא ללמוד ממעשיהם (יהושע כג, יב-יג), ומלאך ה' קצף וכעס עליהם בשל כך (שופטים ב, א-ה). היה בכך גם פתח לאיבוד השליטה הפיזית על יושבי הארץ, והידרדרות רוחנית. "ויעזבו את ה' אלוקי אבותם המוציא אותם מארץ מצרים וילכו אחרי אלוקים אחרים מאלוקי העמים אשר סביבותיהם וישתחוו להם ויכעסו את ה'... וימכרו ביד אויביהם מסביב ולא יכלו עוד לעמד לפני אויביהם" (שם יב-יד).

אם לפני כן ה' הניח להם מכל אויביהם מסביב, כעת הם נפלו לפניו. ההידרדרות הרוחנית פגעה גם במה שקשור להנהגה ולשלטון. "ויקם ה' שפטים ויושיעו מיד שסיהם וגם אל שפטיהם לא שמעו כי זנו אחרי אלוקים אחרים וישתחוו להם" (שם ב, טז-יז). הנהגת שופט אינה כהנהגה של מלך. יש לו אמנם סמכויות להוציא למלחמות ולהטיל מס, אך דרגתו פחותה ממלך. הוא לא נחשב כליבו של העם כולו, כפי שמלך נחשב (רמב"ם הל' מלכים ב, ו).¹⁰

זו גם הסיבה למתחים רבים שהיו בין השבטים באותה תקופה. תקופת השופטים מאופיינת בקשיים רבים, בעליות ובמורדות, בביסוס שלטונו של עם ישראל בארץ. כשהיה שופט, היה המצב הרוחני והביטחוני טוב יותר בדרך כלל, אך עם הסתלקותו חזר המצב לקדמותו. גם במהלך התקופה מוזכר בפסוקים: "ולא זכרו בני ישראל את ה' אלוקיהם המציל אותם מיד כל איביהם מסביב" (שופטים ח, לד). גם שמואל הנביא הזכיר תקופה זו לאחר שנים רבות באותן מילות מפתח: "וישלח ה' את ירבעל (גדעון) ואת בן (שמשון) ואת שמשון ואת שמואל ויצל אתכם מיד איביכם מסביב" (שמואל א יב יא). אכן בתקופת גדעון, פנו העם אליו וביקשו שימשול עליהם (שופטים ח, כב-כג): "ויאמרו איש ישראל אל גדעון משל בנו גם אתה גם בן גם בן בן כי הושעתנו מיד מדין. ויאמר אלהם גדעון לא אמשל אני בכם ולא ימשל בני בכם ה' ימשל בכם". הם ביקשו

7 הרמב"ן (במדבר טז, כא) כתב שהיות המשכן תקופה ארוכה בשילה, גרם לכך שעם ישראל נענש: "ואומר אני בדרך סברא שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה... ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה היה נעשה בימי שאול או גם בימי דוד". כדבריו משמע גם במדרש תהילים שוחר טוב יז, ד.

8 בגמ' (מגילה טז ע"ב) נדרש על הפסוק "ויפול על צוארי בנימין, ובנימין בכה על צואריו" (בראשית מה, יד), שיוסף בכה על שני משכנים שעתידיים להיות בחלקו של בנימין ויחרבו, ובנימין בכה על משכן שילה שעתידי להיות בחלקו של יוסף ועתידי להחרב. המהר"צ חיות שם, שאל מדוע הוא בכה, הלא על פי התורה הוא עתיד להחרב, ועיקר מצות התורה שיבנה בירושלים, כנאמר בגמ' בסנהדרין כ ע"ב שלוש מצוות נצטוו ישראל... לבנות להם בית הבחירה, "ומה בכה שיש על ענין זה שמוכרח להיות ונצטוונו על זה מפי ה'?" וצע"ג. לדברינו ניתן להסביר שבתורה לא נאמר שבית המקדש צריך להבנות דוקא בירושלים, אלא במקום אשר יבחר ה'. גם כאן במשכן שילה, התקיימה סדרת שלושת המצוות, והיה זה אכן "בכניסתם לארץ", לאחר שכבשו וחלקו אותה.

9 הרמב"ן (שמות יז, יד) פרש שהקב"ה צוה את משה "ושם באזני יהושע" לרמוז שמצוה עליהם למחות את זכרו אחרי שימחו את שבע העממים, "ואם היה בימי יהושע בן נון כן, היה מזהירים למחות אותו, אבל נשאר הארץ לרשתה הרבה מאד, ולא הגיע זמנה עד מלך שאול". ראה גם ספורנו (שמות יז, טז).

10 על מעמד השופטים מבחינה שלטונית, כתב הרב יצחק אברבנאל, הקדמה לספר שופטים.

מושל, אך מאחר שאמרו לגדעון שהם מבקשים שושלת, כוונתם הייתה לומר שגדעון ימלוך עליהם.¹¹ גדעון דחה את הבקשה ולא הסכים לכך. אבימלך בנו של גדעון מפילגשו, כן רצה בזה, ולשם כך הרג את כל אחיו. "ויאספו כל בעלי שכם וכל בית מלוא וילכו וימליכו את אבימלך למלך" (שם ט, ו). כאן נאמר במפורש שמדובר על מלכות. כשמו כן הוא: אבי – מלך. המסר בדבריו היה שאביו גדעון הוא מלך למרות סירובו, והוא זה שממשיך את דרכו. אבימלך נהרג בתבץ (שם נג-נה), ובזה פסקה ההתעוררות למנות מלך.

עמלק – אויבי ישראל קמו מחדש להילחם בהם, וביניהם גם עמלק. בתחילת תקופת השופטים צירף עגלון מלך מואב את בני עמון ועמלק למלחמה עם ישראל (שם ג, יג). כך גם אחרי כן בזמן גדעון (שם ו, ג, לג; ז, יב). יתר על כן. עמלק התפשט גם לצפונה של ארץ ישראל. השופט עבדון בן הלל הפרעתוני נקבר "בארץ אפרים בהר העמלק" (שם יב, טו). מכאן שהייתה להם אחיזה גם בנחלת אפרים. השופטים שהם מבניה של רחל – אהוד מבנימין, גדעון ממנשה, הם אלו שנלחמו באותה עת בעמלק.

בית הבחירה – המשכן הוא הדבר היציב ביותר מבין השלושה. הוא עמד בשילה במשך כל תקופת ספר שופטים. תקופה ארוכה מאוד – שלוש מאות שישים ותשע שנים. אך במהלך כל התקופה הוא כמעט ולא נזכר בספר שופטים ולא תפס מקום מרכזי. יתר על כן, בית יוסף לקחו את הארון אליהם לבית אל (שם א, כב), והארון היה שם ימים רבים (שם כ, כז-כח). המשכן רוקן מתוכנו המרכזי. זה גרם לחריגות רבות בעבודת ה'. גדעון הציג אפוד בעפרה, והעם זנה אחריו (שם ח, כז). יפתח נדר נדר ולא הלך להתירו (שם יא, לט). בני דן שמו את פסל מיכה "כל ימי היות בית האלוקים בשילה" (שם יח, לא). הדבר מלמד על נהירה אחר עבודה זרה בניגוד לעבודת ה' בשילה. המשכן בשילה נזכר שוב עם סיום פרשיית פילגש בגבעה. אמנם שם נאמר שהחגיגה בשילה היא "מימים ימימה", אך בכל זאת היה צורך להסביר ולפרט בצורה מדוקדקת מאוד, היכן הוא משכן שילה, "מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסלה העולה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה" (שם כא, יט), אם כי ניתן להסביר שהפסוק מפרט את מקום החגיגות ולא את מקום המשכן.

בתחילת ספר שמואל, בימי השופט האחרון – עלי הכהן, שבימיו חרב המשכן, ישנה התייחסות רחבה יותר לנעשה במשכן. עיקר הסיפור הוא בחנה אימו של שמואל הנביא, שהתפללה במשכן וביקשה בן, על הולדת שמואל ומעשיו במשכן. אלקנה אביו של שמואל, היה עולה לרגל לשילה, ובכל פעם היה הולך מדרך אחרת, וכך היה מעודד אחרים לעלות גם כן (ילקוט שמעוני ב, עז). יחד עם זאת, תיאור התנהלותם של בני עלי במשכן (שמואל א ב, יב-יז, כב-כה), מסביר מדוע נמנעו מלעלות לרגל.

לאחר מות יהושע, במהלך תקופת השופטים, ישנה ירידה תלולה באופן קיום שלוש המצוות. המלך המרכזי מתחלף בשופטים רבים משבטים שונים, עמלק שוב הרים ראש כנגד ישראל והתבסס בארץ, והמשכן איננו מרכז החיים הרוחניים של עם ישראל.

ו. תקופת ביניים נוספת – בין המשכן בנב למשכן בגבעון

מלך – לאחר חורבן שילה ולאחר מותו של עלי הכהן, המנהיג הוא שמואל הנביא. בסוף ימיו הוא מינה את שני בניו לשופטים, אך בשל מעשיהם הרעים, התברר שהם לא ראויים לכך (שמואל א ח א-ג). בפעם הראשונה באה דרישה מפורשת מהעם למלך. שמואל לא היה מרוצה מהבקשה, אך הקב"ה אמר לו: "שמע בקולם והמלכת להם מלך" (שם כב). שואל הוא הראשון במקרא מבין מנהיגי ישראל שנקרא מלך. הוא נמשח על ידי שמואל (שם י, א), ולאחר פרק זמן מסוים, מלכותו מוסכמת ומקובלת על העם (שם כד-כז). "ושאול לכד את המלוכה על ישראל" (שם יד, מז).

עמלק – שאול ביסס את ממלכתו. שנה אחת הוא מלך עם שמואל ביחד (תמורה טו ע"א), והוא גם הצליח מאוד במלחמותיו. אף הוא מבניה של רחל משבט בנימין, והוא ראוי להילחם בעמלק "מני אפרים שרשם

¹¹ אמנם גדעון נהג הפוך ממה שנדרש ממלך – שלא להרבות סוסים, נשים וכסף וזהב. היה לו צבא גדול ויש להניח שהיו שם סוסים רבים, וה' ציוה עליו לפזר (שופטים ז, ב, ד); היו לו הרבה נשים וגם פילגש אחת (שם ח, ל-לא); היה לו גם הרבה זהב (שם כה-כז).

בעמלק, אחריך בנימין בעממין" (שופטים ה, יד). יהושע בן נון היה הראשון שנלחם בעמלק, והיה גם הוא משבט אפרים, והבא אחריו הוא מבנימין. "וילחם סביב בכל איביו במואב ובבני עמון ובאדום ובמלכי צובה ובפלשתים ובכל אשר יפנה ירשיע. ויעש חיל ויך את עמלק ויצל את ישראל מיד שסיה" (שמואל א יד, מז-מח). הפסוק מדגיש את הניצחון על עמלק, כשהביטויים הנלווים לו הם – "סביב", "בכל איביו".

לאחר ההצלחה במלחמה עם עמלק, ציווה שמואל את שאול בשם ה': "פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלתו ממצרים. עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמל עליו, והמתה מאיש עד אשה מעלל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור" (שם טו, ב-ג). ציווי מפורש למלך לקיים את האמור בתורה: "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים" (דברים כה, יט).

שואל הכה אמנם בעמלק, אך הוא אכזב מאוד. הוא השאיר בחיים את אגג מלך עמלק, וחמל על מיטב הצאן והבקר. גם לאחר ששמואל הוכיחו, הוא ניסה להצדיק את מעשיו. תגובתו של שמואל הייתה: "מאסתה את דבר ה', וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל... קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמואל א טו, כו-כח). שואל איבד את מלכותו בשל כישלונו במלחמת עמלק. "שואל באחת – ועלתה לו... שואל באחת מאי היא? מעשה דאגג" (יומא כב ע"ב). מותו בקרב בגלבע, היה על ידי נער גר עמלקי (שמואל ב א, ח).

בית הבחירה – חורבן משכן שילה היה עם נפילת ארון הברית בשבי פלשתים. הארון הוחזר לבסוף, אלא שהוא היה מונח בקרית יערים ואח"כ בבית אבינדב בגבעה (שמואל א ז א-ב). הוא היה שם עד שדוד העלה אותו אחר כך לירושלים (שמואל ב ו, ג, יח).

לאחר חורבן שילה נבנה המשכן בנב. בנייתו לא נזכרת בפסוקים במפורש. על משכן נב אנו למדים מבריחת דוד לשם מפני שאול, על כך שערכו בו את לחם הפנים, ושעלו לשם לרגל. סופו של משכן נב הוא הריגת הכהנים על ידי שאול (שמואל א כא ב-ט; כב, יא-יט). "כשמת שמואל הרמתי, חרבה נב" (זבחים קיח ע"ב). שמואל מת מספר חודשים לפני שאול, ומכאן שבמשך עשר השנים שבהן שפט שמואל את העם, ובמשך שתי שנות המלוכה של שאול (שמואל א יג, א) המשכן היה בנב. אך גם בתקופה זו המשכן לא תפס מקום מרכזי כלל. שמואל כינס את ישראל לתפילה והקרבת קרבן במצפה (שם ז, ה-ט; י, יח), ועיקר פעילותו הייתה בבית אל, בגלגל, ובביתו ברמה (שם ז, טז-יז; ח, ד; יא, יד). הבמות הקטנות היו מותרות באותה עת (זבחים קיח ע"ב), והדבר לא סייע להעמדת המשכן במקום הראוי לו.

מלכות שאול הייתה מבוססת מאוד. הוא הצליח במלחמותיו והוא היה יכול לבצר את מעמד המשכן שבנב. אך הוא נכשל במלחמה עם עמלק. הוא נכנע לתאוות העם, וניסה להסביר זאת כמעשה לשם שמיים. מלכותו נלקחה ממנו, והוא השקיע את רוב מרצו ברדיפה אחר יורשו, גם במחיר הריגת כהני המשכן בנב. הידרדרות תלולה שבה איבד עם ישראל את מלכו הראשון, לא הכריתו את זרע עמלק, והמשכן בנב היה מגואל בדם הכהנים השחוטים עד לחורבנו.

כך נאמר במדרש על מותו של שאול (ויקרא רבה, פרשת אמור, כו, ז):

אמר רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי: מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה דור דור ושופטיו, דור דור ומלכיו, דור דור וחכמיו, דור דור ומנהיגיו... והראהו שאול ובניו נופלים בחרב. אמר לפניו: מלך ראשון שיעמוד על בניך ידקר בחרב? אמר לו הקדוש ברוך הוא: ולי אתה אומר? אמור אל הכהנים שהרג [בנב עיר הכהנים] שהם מקטרגים אותו, שנאמר "ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים בני אהרן" (ויקרא כא, א).

תנו רבנן: על חמישה חטאים נהרג אותו צדיק שנאמר: "וימת שאול במעלו אשר מעל בה" [על דבר ה' אשר לא שמר וגם לשאול באוב לדרוש. ולא דרש בה' וימיתו ויסב את המלוכה לדוד בן ישי] (דברי הימים א י, יג-יד). ועל שהרג נוב עיר הכהנים, ועל שחמל על אגג, ועל שלא שמע לשמואל, שנאמר "שבעת ימים תוחיל עד בואי אליך" (שמואל א י, ח) ולא עשה כך. ועל ששאל

באוב וידעוני ולא דרש את ה' ומיתתו. הדא הוא דכתיב "כי פעל אדם ישלם לו וכאורח איש ימציאנו" (איוב לד, יא), וכתיב "ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו" (ויקרא כ, כז).

ז. תקופת ביניים נוספת בין המשכן בגבעון למקדש בירושלים

מלך – מיד לאחר שנלקחה המלכות משאול, ציווה ה' את שמואל להכתיר את יורשו – דוד בן ישי משבט יהודה (שמואל א טז, יב). דוד ביסס את מלכותו במקביל לשאול שנלחם בו כי הוא לא קיבל את גזירת ה'. גם לאחר מות שאול, היה מתח בין בית שאול לבית דוד. בתחילה רק בני שבטו המליכו אותו למלך על שבט יהודה (שמואל ב ב, ד), לבסוף דוד התקבל כמלך על כל ישראל: "ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה... וימשחו את דוד למלך על ישראל" (שם ה, ג). "וילך דוד הלך וגדול וה' אלוקי צבאות עמו" (שם י).

דוד הוא המלך הראשון משבט יהודה, השבט לו ראויה המלכות האידאית והנצחית. "כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם, שנאמר 'כסאך יהיה נכון עד עולם'" (שם ב, ז, טז) (רמב"ם הל' מלכים א, ז, ט). המלכות של דוד היא קיום הצוואה של יעקב אבינו: "לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו" (בראשית מט, י, ורמב"ן שם).

עמלק – שאול נלחם עם אויבי ישראל, ובמקביל רדף גם אחר דוד. במהלך בריחתו של דוד מפני שאול הוא גם נלחם עם אויבי ישראל. דוד קיבל את צקלג מיד אכיש מלך גת (שמואל א כז ו), ומשם הוא פשט על גדודי עמלק (שם ח). לאחר שדוד כבר הומלך למלך, נאמר על יואב שר צבאו: "וידך כל זכר באדום... עד הכרית כל זכר באדום" (מלכים א יא, טו-טז). יואב נשאל מדוע הוא לא קיים בשלמות את המצוה בתורה: "תמחה את זכר עמלק" (דברים כה, יט), ותשובתו הייתה שלא לימדו אותו כראוי על מצווה זו. המלמד שלו, נקרא לבירור על כך, ולפי דעה אחת בגמרא הוא אף נענש בעונש מיתה (בבא בתרא כא ע"ב).¹² דוד היה צריך להילחם בעמלק פעם נוספת: "ויכם דוד מהנשף עד הערב למחרתם לא נמלט מהם איש" (שמואל א ל, יז).

את מה שבני רחל לא עשו כראוי, עשה המלך האידאלי משבט יהודה. אמנם למלחמות דוד הצטרפו גם לוחמים מבני שבט מנשה, מצאצאי רחל: "בלכתו אל ציקלג נפלו עליו ממנשה... ראשי האלפים אשר למנשה. והמה עזרו עם דוד על הגדוד כי גבורי חיל כלם ויהיו שרים בצבא" (דברי הימים א יב, כא-כב). דוד ניצח במלחמה עם עשו, יחד עם שותפיו מזרע רחל. עם סיום המלחמות נאמר: "ויהי אחרי מות שאול, ודוד שב מהכות את העמלק" (שמואל ב א, א). הוא הודה בתפילותיו לקב"ה על ניצחונותיו על עמלק: "גערת גוים, אבדת רשע, שמם מחית לעולם ועד... אבד זכרם המה וה' לעולם ישב" (תהילים ט, ו-ח). כעת דוד היה המלך היחיד, הוא הכה את עמלק, והדרך נסללה לקיים את המצווה השלישית – בניין בית הבחירה. **בית הבחירה** – המשכן נמצא באותה עת בגבעון. "ומשכן ה'... בעת ההיא בבמה בגבעון" (דברי הימים א כא, כט). ייתכן ששאול הוא זה שהעביר את המשכן מנב לגבעון לעירם של בית שאול (שם ח, כט-לג; ט, לה-לט), חודשים מועטים לפני מותו. "כשמת שמואל הרמתי, חרבה נב ובאו לגבעון" (זבחים קיח ע"ב). גם המשכן בגבעון לא תפס מקום מרכזי בחיי האומה. הבמות עדיין היו מותרות (זבחים קיח ע"ב). יחד עם זאת, עוד בחיי שמואל בטרם נהג דוד כמלך, בהיות המשכן בנב, הם החלו לתכנן את בניין המקדש בירושלים. "וילך הוא ושמואל וישבו בניות... הנה דוד בניות ברמה" (שמואל א יט, יח-יט). וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא שישבו ברמה והיו עוסקים בניות של עולם" (זבחים נד ע"ב).

12 בענין זה, ראה בספרי: "מורה שאינו מוודא שהתלמידים למדו כנדרש, ומורה שאינו מלמד נכון", באר יהודה – בבא בתרא, עמ' 408-426.

דוד עשה פעולות נוספות. הוא נלחם עם פלשתים בסביבות ירושלים ולכד את מצודת ציון היא עיר דוד (שמואל ב ה, ו-ז). אחר כך העלה דוד את ארון ה' מבית אבינב שבגבעה, דרך בית עובד אדום הגתי, אל עיר דוד, בתוך האהל אשר הכין לו (שם ו, א-ח).

הכול מוכן לכאורה. אפשר להתחיל לבנות את בית הבחירה בירושלים. גם בפסוקים מופיעים ביטויים מתאימים: "ויהי כי ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל איביו. ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון האלוקים ישב בתוך היריעה" (שם ז, א-ב).

דוד אף הקדיש את השלל מהמלחמות, גם מה שכבש מעמלק, לבניין המקדש (שם ח, יא-יב). אלא שהקב"ה מנע ממנו לבנות.¹³ אמנם התנאים היו בשלים, אך נאמר לו שהוא עצמו לא יבנה, אלא בנו שיקום אחריו הוא זה שיבנה את בית המקדש בירושלים. "כה אמר ה' צבאות אני לקחתך... להיות נגיד על עמי על ישראל, ואהיה עמך בכל אשר הלכת ואכרתה את כל איביך מפניך... והניחתי לך מכל איביך... והקימתי את זרעך אחרך... הוא יבנה בית לשמי" (שם ז, ח-יג).

דוד קיבל את הגזירה, ולמרות רצונו העז לבנות את בית המקדש הוא לא בנה אך עשה כל שביכולתו לקדם את הבניין. דוד רכש את גורן ארונה היבوسی, בנה שם מזבח והקריב עליו עולות (דברי הימים א כא, כו). הוא רכש ברזל, נחושת, ארזים וציוד נוסף לבניין הבית (שם כב, א-ה), עורר, עודד וציווה את שלמה בנו להזדרז בבניינו (שם ו-יט). גם את העם ציווה דוד להיות שותפים בבניין הבית, והוא אף הגיש לשלמה תוכנית אדריכלית של בית המקדש (שם כח, א-כט, כב).

בצוואתו של דוד לשלמה הוא השתמש בביטויים המתאימים: "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה, והנחותי לו מכל אויביו מסביב... הוא יבנה בית לשמי" (שם כב, ט-י). כך גם בדברי דוד לשרי ישראל: "הלא ה' אלוקיכם עמכם והניח לכם מסביב... וקומו ובנו את מקדש ה' האלוקים" (שם יח-יט).

מאז שנמנע מדוד לבנות את בית המקדש, וכשהתברר שהוא לא יוכל למלא את שלוש המצוות – מלך, עמלק ובית הבחירה, חלה הידרדרות גם בשתי המצוות הראשונות. דוד חזר להילחם עם אויביו מסביב – פלשתים, עמון, ארם ועוד, וגם מעמדו מבפנים התערער. אבשלום בנו מרד בו "היה לב איש ישראל אחרי אבשלום" (שמואל ב טו, יג), ודוד נאלץ לברוח מביתו ברגליו בשל כך. אחרי מות אבשלום חזר העם להיות תחת הנהגתו של דוד.

ח. מלך ועמלק בבניין בית המקדש הראשון בירושלים

מלך – שלמה נמשח למלך עוד בחיי אביו. אדניה בן חגית אחיו ניסה בתחילת הדרך ליטול את המלכות ממנו (מלכים א א, ה), אך לבסוף מלך שלמה: "ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכן מלכתו מאד" (שם ב, יג). שלמה ביסס את ממלכתו מבחינה רוחנית, צבאית, מדינית וכלכלית, ותקופת שלטונו הראשונה, הייתה טובה מאוד לישראל "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרב אכלים ושתיים ושמים" (שם ד, כ).

עמלק – כששלמה ירש את הממלכה, מצבו מבחינה צבאית היה טוב מאוד. דוד אביו נלחם כבר בעמלק. כך הבטיח לו ה', כפי שאמר לו דוד בצוואתו, וכך אכן היה. "כי הוא ידה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר ושלום היה לו מכל עבריו סביב" (שם ה, ד), "ויהי שמו בכל הגוים סביב" (שם י, ועתה הניח ה' אלוקי לי מסביב אין שטן ואין פגע רע" (שם יח). גם הדרך לבנות את בית המקדש הייתה סלולה בפניו. שלמה הדגיש עניין זה בברכתו בעת חנוכת בית המקדש. "ברוך ה' אשר נתן מנוחה לעמו ישראל ככל אשר דבר" (שם ח, נו).

¹³ דוד המלך הסביר לשלמה בנו מדוע הוא עצמו לא יבנה את המקדש: "ויאמר דוד לשלמה בנו בני אני היה עם לבבי לבנות בית לשם ה' אלוקי. ויהי עלי דבר ה' לאמר דם לרב שפכת ומלחמות גדלות עשית לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני" (דברי הימים א כב, ז-ח). הרד"ק (שם) מסביר באריכות רבה אלו דמים שפך דוד המלך – דם אוריה החתי, דם של אנשי נב, או דם של גוים שלא היו לוחמים, אך הוא ציין בתחילת דבריו שלא נאמר בפסוקים במפורש שזו הסיבה בגללה נמנע מדוד לבנות. דוד המלך הוא זה שחשב שזו הסיבה למניעה.

בית הבחירה – המשכן, הבמה הגדולה נמצאת עדיין בגבעון, ושלמה הלך עם כל הקהל לזבוח שם במזבח (שם ג, ד; דברי הימים ב א, ג, יג). הארון הועלה כבר על ידי דוד לירושלים. שלמה עשה את ההכנות המתאימות, ובנה את בית המקדש הראשון במקומו הקבוע והנצחי "ויבן הבית לה" (מלכים א ו, א)... "בנה בניתי בית זבל לך מכון לשבתך עולמים" (שם ח, יג).

עם הקמת בית המקדש על ידי שלמה, קוימו שלוש המצוות בפעם השנייה, אלא שהפעם מדובר בבית ממש לא במשכן. שלמה מבית דוד הוא המלך של כל ישראל, ה' הניח לו מכל אויביו מסביב, ובית ה' עמד על תילו בירושלים.

ט. תקופת ביניים עד חורבן בית המקדש הראשון

מלך – כבר במהלך בניין המקדש הראשון החלו להיבקע בקיעים. שלמה נשא לאישה את בת פרעה (מלכים א ג, א), ונשים נכריות נוספות: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות עמניות אדמית צדנית חתית... ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלוקים אחרים" (שם יא, א-ד). עונשו – קריעת הממלכה ממנו. בימי רחבעם בנו, התפלגה הממלכה. רוב עם ישראל נטה אחר מלכות ישראל בראשותו של ירבעם בן נבט. אין יותר מלכות אחת מאחדת. "מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי לאהליך ישראל" (שם יב, טז). הפילוג בממלכה החריף והתרחב, למעט ניסיונות התקרבות מעטים, עד חורבן בית ראשון.

עמלק – אויבי ישראל הרימו ראש, מיד עם קריעת הממלכה מידי שלמה. "ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדומי מזרע המלך הוא באדום" (שם יא, יד). כך גם "את רזון בן אלידע... ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה" (שם כג-כה). תמה התקופה בה הניח ה' לשלמה מכל אויביו מסביב. מכאן ואילך, מנהלות מלכות יהודה וישראל מלחמות עם אויבים שונים, עד שנבוכדנאצר מלך בבל החרב את ירושלים.

אצל יהושפט מלך יהודה נאמר: "ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה" (דברי הימים ב כ, א). "ועמהם מהעמונים" אלו עמלק שהתערבבו ביניהם (רש"י שם). כך גם בימי חזקיהו מלך יהודה. מבני שבט שמעון יושבים בתוך שבט יהודה "ומהם מן בני שמעון הלכו להר שעיר... בני ישעי בראשם. ויכו את שארית הפלטה לעמלק וישבו שם עד היום הזה" (דברי הימים א ד, מב-מג). ישעי היה משבט מנשה (שם ה, כד), אף הוא מבניה של רחל המוכשרים להילחם בעמלק.

אסף, ממשוררי ספר תהילים, חי סמוך לחורבן (איכה רבה ד, יד). הוא הזכיר בדבריו שמות של אחד עשר אויבים שקמו להילחם בעם ישראל, וביניהם גם עמלק (תהילים פג, ח). ייתכן שדבריו מתייחסים למלחמות שאירעו עד ימי חזקיהו מלך יהודה, כולל מלחמת בני שמעון בעמלק.

בית הבחירה – פילוג בממלכה מביא לפילוג בשכינה. ירבעם בן נבט חשש "אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם... וישבו אל רחבעם מלך יהודה" (מלכים א יב, כז). הוא בנה שני מקדשים בגבולות ממלכתו. בבית אל בדרום ובדן בצפון, ומנע מהעם לעלות לרגל לירושלים. הוא הוסיף חודש ללוח השנה, שינה את סדרי העבודה במקדשיו בכך שאפשר לכל אחד להקריב, והציב בכך דגם חדש לעבודה זרה בעם ישראל. העבודה זרה פשטה לבסוף גם בירושלים. הנביאים ניסו להילחם בעובדי העבודה זרה, אך ללא הועיל. גם כשהחלו ההגליות לבבל, הם המשיכו בדרכיהם (מלכים ב כד, יט).

פילוג בממלכה גרם לערעור המצב הביטחוני ולפיצול בעבודת ה', כשחלקים נכבדים בעם עבדו לבסוף עבודה זרה. עם חורבן בית ראשון וגלות עם ישראל לבבל, התערערה השלמות המרוממת שהייתה בימי שלמה, ונפגע הקיום של כל שלוש המצוות – מלך, עמלק, בית הבחירה.

י. מלך ועמלק בבניין בית המקדש השני

עם ישראל יצא לגלות בבל למשך שבעים שנה. עם סיום התקופה, הצהיר המלך כורש את הצהרתו, ואפשר ליהודים לעלות לירושלים ולבנות מחדש את בית המקדש (דברי הימים ב לו, כ-כב; עזרא א, א-ד).

מלך – ראשי הגולים בבבל, התארגנו לעלייה. "ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימן והכהנים והלויים" (עזרא א, ה). כורש נתן מהכלים של בית המקדש ראשון "לששבצר הנשיא ליהודה" (שם ח), ויש הסוברים שזהו זרובבל עצמו, מנהיגם של העולים לארץ ישראל (אבן עזרא, חגי ב, כב).

יחד איתו עלו מנהיגים נוספים. "אשר באו עם זרובבל ישוע נחמיה שריה רעליה מרדכי בלשן בגוי רחום בענה מספר אנשי עם ישראל" (עזרא ב, ב). זרובבל איננו מוגדר כמלך, מאחר שכולם היו כפופים למלכות פרס. הוא בעל התפקיד הבכיר ביותר בעם ישראל, והוא נקרא "נשיא" (שם ח), או "פחה" (חגי א, א; יד, ב, כא). דרגה שווה למושל מדינה או אזור. כל זאת מבחינת מלכות פרס. אך בייחוסו המשפחתי, הוא מזרע המלוכה. הוא צאצא של יכניה ממלכי יהודה לפני החורבן (דברי הימים א ג יז-יט). על אף החורבן, ועל אף הניתוק מהארץ למשך שבעים שנה, חזרה הנהגת העם לידי זרע המלוכה "מי אתה הר הגדול, לפני זרובבל למישר" (זכריה ד, ז).

עמלק – עולי בבל בנו מזבח בירושלים. היה בידם אישור מכורש לבנות את בית המקדש כולו, אך הם חששו לעשות זאת. "כי באימה עליהם מעמי הארצות" (עזרא ג, ג). חששם היה מוצדק. בשנה השנייה לבואם ארצה הם התכוונו לבנות את בית המקדש, ואז: "וישמעו צרי יהודה ובנימן כי בני הגולה בונים היכל... ויהי עם הארץ מרפים ידי עם יהודה ומבהלים אותם לבנות" (עזרא ד, א-ה). הצוררים שלא אפשרו את בניין בית המקדש, היו שומרונים מיושבי הארץ (רש"י שם). הם גרמו לכך שבניית הבית הופסקה למשך שמונה עשרה שנה. "וסכרים עליהם יועצים להפר עצתם כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש מלך פרס" (עזרא ד, ה; ושם כד).

בהמשך הפרק מופיע כתב שטנה נגד היהודים שנשלח למלך אחשורוש שמלך אחרי כורש. "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על ישבי יהודה וירושלם" (שם ו). כתב השטנה הוא אודות הפסקת בניין המקדש. כותבי כתב השטנה היו עשרת בני המן (ילקוט שמעוני, עזרא רמז תתרסח ד; אסתר ט, י, רש"י; מגילה טז ע"א, רש"י ד"ה שמשי). מי שנשלח לפרס כדי לטפל בעניין היו מרדכי היהודי והמן בן המדתא האגגי. "מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד שיבטל בנין בית המקדש". (מדרש תהילים יח, יא; ילקוט שמעוני, אסתר, רמז תתרמה; אגדת אסתר ה, ט). כתב השטנה להפסיק את בניין המקדש היה בתחילת מלכות אחשורוש, וגזירת המן להשמיד את כל היהודים הייתה בסוף ימי מלכות אחשורוש: "בשנת שתים עשרה למלך אחשורוש" (אסתר ג, ז).

הרקע של מגילת אסתר הוא ניסיון חידוש הרשיון לבניין בית המקדש השני. ושתי היא נכדתו של נבוכדנצר מלך בבל, שהחריב את הבית ראשון, והיא זו ששכנעה את המלך אחשורוש שלא לבנות את מה שסבה החריב (ספרי דאגדתא על אסתר, נוסח ב פרשה א). המלך אחשורוש היה מוכן לתת לאסתר עד חצי המלכות ולא דבר שחוצץ למלכות – בניין המקדש (מגילה טו ע"ב). במשתה שארך מאה ושמונים ימים, השתמש אחשורוש בכלי המקדש, ולבש את בגדי הכהן הגדול (מגילה יא ע"ב). "וכך אמר הקב"ה: אילו נהרג המן כשירד ויעץ לאחשורוש לבטל בנין בית המקדש, לא היה מי יודעו, אלא יתגדל ואחר כך יתלה" (אסתר רבה ז, ב).

ההנהגה בארץ ישראל באותה עת הייתה בידי צאצאי מלך יהודה. מי שנשלח לפעול באופן מעשי נגד צאצאי עמלק היו מרדכי ואסתר משבט בנימין. הם מזרעה של רחל, והם אלה שמתאימים להוביל את המאבק בהמן ובמשפחתו, ובכל העמלקים שבמלכות אחשורוש. לאורך כל מגילת אסתר אנו לא מוצאים שום קשר עם ההנהגה שממלכות יהודה הנמצאת באותה עת בארץ ישראל. "נקהלו היהודים בעריהם בכל מדינות המלך אחשורוש לשלח יד במבקשי רעתם ואיש לא עמד בפניהם כי נפל פחדם על כל העמים" (אסתר ט, ב; ושם

ה-טז). תיאור דומה לאמור בספר יהושע עם השלמת כיבוש הארץ: "ולא עמד איש בפניהם מכל איביהם, את כל איביהם נתן ה' בידם" (יהושע כא, מב).

בית הבחירה – עם סילוקו של המן, והריגת כל שונאי ישראל מזרע עמלק, נסללה הדרך לחידוש הרשיון לבניית בית המקדש. בימי דריוש נשלם בניין הבית. דריוש הוא בנם של אחשורוש ואסתר: "אמר ר' יודן ברבי סימון: דריוש האחרון בנה של אסתר היה. טהור מאמו, וטמא מאביו" (אסתר רבה, ח, ג). בשנה השישית למלכותו נסתיימה בנייתו של הבית השני. "ושיצא ביתיה דנא... שנת שת למלכות דריוש מלכא ועבדו חנוכת בית אלהא דנה בחדוה" (עזרא ו, יד-טז). שבי ציון עשו חנוכת בית, וחידשו בו את העבודה. יהושע בן יהוצדק, עמיתו של זרובבל בהנהגת העם, היה הכהן הגדול בראשיתו של הבית השני (חגי א, א). אף הוא צאצא של שריה, הכהן הגדול האחרון שהיה בסוף בית ראשון (מלכים ב כה, יח-כא; דברי הימים א ה, מ-מא). הכהונה והמלוכה הן המשך ישיר למה שהיה עד חורבן בית ראשון.

יא. מלך ועמלק בבניין בית המקדש השלישי

גם לעתיד לבוא בימי בית המקדש השלישי, נקיים את שלוש המצוות – מלך, עמלק, בית הבחירה. "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה'. והוא יבנה את היכל ה' והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו" (זכריה ו, יב-יג). מלך המשיח הוא זה שיבנה את היכל ה' (תרגום, רש"י ומצודות דוד שם). כך נאמר ביחס למצוות מחיית עמלק (תנחומא ישן, פרשת כי תצא, אות יח):

"מלחמה לה' בעמלק מדר דור" – ר' אליעזר המודעי אומר: מדורו של משה, עד דורו של שמואל, עד דורו של מרדכי, ועד דורו של משיח.

אלא שבנוגע לסדר המצוות בימי בית המקדש השלישי, יש דעות שונות (ירושלמי מעשר שני ה, ב):

"אמר ר' אחא: בית המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד, דכתיב: "ודם ענב תשתה חמר" (דברים לב, יד). ואת אמרת הכין?

לפי ר' אחא, מדברי ר' יוסי במשנה שם משמע שמצוות בניין בית המקדש קודמת למלכות בית דוד. ר' אחא עצמו תמה על כך "וזה לא יהיה אלא עד שיכבוש מלך המשיח את האומות ותחזור מלכות בית דוד למקומה בירושלים" (פני משה שם).¹⁴

כך גם בגמ' (מגילה יב ע"ב) כדעת ר' יוסי: "כיון שנבנית ירושלים בא דוד, שנאמר: 'אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלוקיהם ואת דוד מלכם'" (הושע ג, ה). רש"י (ד"ה אחר) פירש שבניין ירושלים הכוונה לבניין המקדש. אך המהרש"א (חידו"א שם) פירש בניגוד

14 התוספות יום טוב (משנה מעשר שני שם), הסכים שבניין המקדש קודם למלכות בית דוד, והסביר שם מחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד בהקשר זה. הרב אריה לייב ממיי (גבורות ארי, תענית יז ע"א ד"ה מיהו), כתב: "שדברי חכמינו ז"ל בירושלמי נאמנים עלינו, והרחמן יזכנו לבנין הבית ולימות המשיח". הרא"ה קוק כתב: "והנה דברי חז"ל מורים במקומות אין מספר ומפורש בירושלמי מעשר שני המפורסם: זאת אומרת שבנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד" (אוצרות ראיה, חלק ב, עמ' 929 [מהדורה ישנה]). עוד כתב הרא"ה קוק: "אם יהיה רצון ה' שנבנה בית המקדש. גם קודם שיבא משיח ותתגלה נבואה" (שו"ת משפט כהן, עמ' קעט). בספר הר המוריה על הרמב"ם הל' בית הבחירה א ס"ק ב מפרש שאין כוונת הירושלמי שבית המקדש יחזור קודם למלכות בית דוד, אלא שקודם יבנו מזבח ויקריבו קרבנות בלי בית, ואח"כ תחזור המלוכה, ינחו מאויביהם, ואז יבנו את בית הבחירה. ראה גם: הרמ"מ מלובביץ', חידושים וביאורים על הלכות בית הבחירה, עמ' יט-כה; הרב צבי יהודה קוק, להלכות ציבור, עמ' ל, כתב שיש משמעות מחייבת בסדר שלוש המצוות הללו – מלך, עמלק ובניין בית הבחירה. בשיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל, עמ' 166, כתב שיש הטוענים שהגיע הזמן לבנות את בית המקדש, ולדבריו תביעה זו אינה נובעת מריבוי תורה אלא ממיעוט תורה. בניין בית המקדש אינה מצווה של יחיד אלא של ציבור. הסדר בגמרא הוא ברור: מלך, עמלק, בית הבחירה. "ברור הוא שהעמדת מלכות כלומר העמדת מנהיגות לאומה, קודמת לבנין בית המקדש, ולא מפורש בכמה שנים. אולי דורות צריכים לעבור, עד שמלכות ישראל תתבסס". ראה גם: שיחות הרב צבי יהודה – שמות, עמ' 318-319. דברים דומים בשם הר"ד סולובייצ'ק, כתב גם: הרב צבי שכתר, בעקבי הצאן, עמ' ריא-ריב. ראה עוד: הרב חיים ישראל שטיינר, "בנין המקדש וביאת המשיח", תחומין, טז, עמ' 449-457.

לרש"י ולפיו מדובר בבניין ירושלים ואחר כך בביאת מלך מבית דוד. לכשיקום מלך מבית דוד אז תתקיים מצוות מחיית עמלק ולבסוף בנין בית המקדש על פי הסדר המופיע בגמ' (כ"ב). לדברי המהרש"א יש להביא סיוע מהמשך דברי הגמ' (מגילה יח ע"א), ולפיה הסדר הוא בניין ירושלים, מלכות בית דוד, השבת העבודה בבית המקדש, והשראת השכינה בציון.

אפשרות אחרת להסביר את העניין כתב המלבי"ם (מיכה ד, ח):

ובאה הממשלה הראשונה ממלכת לבת ירושלים – תבוא ממשלה קטנה והנהגה כמו שהיו לישראל בימים הראשונים לפני מלוך מלך לבני ישראל, שהיה להם שופטים מנהיגים אותם, ואחר כך תבוא ממלכת לבת ירושלים – יהיה להם מלכות קבוע שהוא מלכות בית דוד, שאחר כך ימלוך המלך המשיח בממלכה קבועה.

לפי המלבי"ם, לפני קיום הסדר הרגיל של מלך המשיח מלחמת עמלק ובניין המקדש, תקום הנהגה זמנית והיא זו שתבנה את ירושלים, וזו היא אולי גם כוונת הירושלמי. בדרך זו ניתן אולי להסביר את הרמב"ן (שמות יז, ט):

כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא הראשונה והאחרונה לישראל. כי עמלק מזרע עשו, וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגוים, ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחרבן האחרון, כאשר יאמרו רבותינו שאנחנו היום בגלות אדום, וכאשר ינוצח הוא ויחלוש הוא ועמים רבים אשר איתו, ממנה נושע לעולם, כאשר אמר: "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה" (עובדיה א, כא). והנה כל אשר עשו משה ויהושע עמהם בראשונה, יעשו אליהו ומשיח בן יוסף עם זרעם, על כן התאמץ משה בדבר.

לפי הרמב"ן, את המלחמה עם עמלק לעתיד לבוא ינהל משיח בן יוסף. ייתכן שזו הממשלה הזמנית שתהיה לפני קיום הסדר הרגיל. הרמב"ם (הל' מלכים יא, א) הסביר את תפקידי מלך המשיח: המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש. בדברי הרמב"ם "לממשלה הראשונה", יש רמז לניצחון ולשלטון על הגוים, וכדבריו בהמשך ההלכה:

ואילו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים... אף בפרשת בלעם נאמר ושם ניבא בשני משיחים משיח ראשון שהוא דוד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל באחרונה מיד בני עשו... והיה אדום ירשה זה דוד שנאמר: "ותהי אדום לדוד לעבדים" (שמואל ב ח, ו). והיה ירשה זה מלך המשיח שנאמר: "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה" (עובדיה א, כא).

הרמב"ם שם ציין פסוקים ממקורות שונים המסבירים את הדבר. הרמב"ם (הל' מלכים יא, ד) פסק את סדר קיומן של המצוות:

ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמת ה' הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח ובנה המקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי.

דברים דומים כתב ר' סעדיה גאון (אמונות ודעות מאמר שמיני):

יתגלה לנו משיח בן דוד פתאום, ומוליק עמו אנשים, עד שיגיע לבית המקדש.

לעתיד לבוא כשתקום מלכות ישראל הנצחית, מלך המשיח המיועד יהיה מבית דוד, ולא מבניה של רחל, והוא זה שיילחם את מלחמות ה'. אם הוא יקיים את שתי המצוות הראשונות, הרי הוא בחזקת משיח. עם קיום השלב השלישי על ידו – בניין בית המקדש, הרי הוא בחזקת משיח ודאי. בניין המקדש ומלכות בית דוד הם הביטוי העמוק ביותר באמונה בימות המשיח, וכדברי הרמב"ם (הל' תשובה ט, ב):

ומפני זה נתאו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח, כדי שינוחו ממלכויות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן... לפי שבאותן הימים תרבה הדעת והחכמה והאמת... מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יותר משלמה ונביא גדול הוא קרוב למשה רבנו. ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה' ויבואן כל הגוים לשמעו שנאמר: "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב, ד).